

van zijn leerstukken der bedrijfseconomie voor het onderwerp van betekenis. Maar het zicht er op wordt voortdurend belemmerd door de bespreking en herhaling van bijzaken, zoals daar zijn de vraag of Limperg voldoende voorbereid was op het hoogleraarschap, het feit dat diens eerste colleges geen succes waren en het probleem of hij nu al of niet een marxist was. Het gaat mijn kennis van de recente ontwikkelingen in de bedrijfseconomie te boven of de gegeven beschouwingen over Limpergs' leer vanuit hedendaags perspectief hout snijden. Daarin zou derhalve een niet door mij te schatten waarde van dit boek kunnen liggen, met uitvoerigheid en al. Zonder meer als positief is de nadruk te waarderen die op Limpergs betekenis voor het accountantsberoep valt, al is het onjuist dat Limperg na zijn hoogleraarsbenoeming in 1922 de strijd voor de accountancy zou hebben gestaakt (353). Op allerlei wijzen blijft hij ook na 1922 doende ten behoeve van de niveaubewaking van het accountantaberoep.

Conclusie: een biografie van een belangrijk man met een tekort aan distantie en een teveel aan wijldigheid, met voor de historicus te weinig om erin te waarderen.

Joh. de Vries

W. Veltheer, *Heelkunde te Utrecht op het breukvlak van twee eeuwen. De lotgevallen van de universitaire kliniek in de periode van 1890 tot 1910* (Zeist: Kerkebosch, 1989, 284 blz., f74,50, ISBN 90 6720 053 0).

Interactie-studies staan ook in wetenschapshistorische kringen in toenemende mate in de belangstelling. Menigeen, die ook maar enigszins vertrouwd is met de nauwe banden tussen de Duitstalige en Nederlandse medische cultuur in de tweede helft van de vorige eeuw en, meer in het algemeen, met de internationaliserende tendenzen in de toenmalige wetenschap, zal dit boek met hooggespannen verwachtingen ter hand nemen. De vraagstelling die aan het werk ten grondslag ligt luidt namelijk: was er rond de eeuwwisseling sprake van een 'Weense' chirurgische school in Nederland, met name in Utrecht — waar in successie drie leerlingen van de Weense chirurg Billroth het professoraat voerden — en zoja, wat was haar impact.

De chirurgische discipline maakte internationaal, in het tijdvak 1890-1910 een grote bloei door, mede versterkt door belangrijke technische innovaties in de jaren eraan voorafgaand, zoals de anaesthesie en antiseptische hulpmiddelen. Wettelijk had de heelkunde ook in Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw een volwaardige plaats in het universitair medisch onderwijs ingenomen. Andere uitingen van chirurgische expansie, zoals het stijgend aantal chirurgische periodieken, de vermeerderde mogelijkheden tot invasieve en andere operaties, en de toenemende organisatiegraad van chirurgen komen kort aan de orde in hoofdstuk twee. Zij vormen hei bredere kader waaraan Veltheer 'de lotgevallen' van de Utrechtse universitaire heelkundige kliniek refereert.

Redenen waarom men in Utrecht in 1890 een 'Wener' prefereerde voor het chirurgisch hoogleraarschap worden door Veltheer aangevoerd in hoofdstuk drie. In dit hoofdstuk blijkt het duidelijkst de historiografische voorkeur van de auteur voor het beschrijven van ontwikkelingen in termen van individuele inzet en informele circuits. Belangrijk acht Veltheer de rol van de internationaal vermaarde experimentele fysioloog Donders en zijn (eveneens Duitse) opvolger Engelmann bij het 'zaairijp maken' van de 'Utrechtse akker' voor de Weense school. Engelmann met name vervulde een doorslaggevende adviserende functie. De auteur benadrukt hierbij te weinig op welke wijze en in welke termen dit proces verliep. Slechts indirect, via een

beschrijving van het werk van de Weense chirurgische voorman Billroth en van Donders en Engelmann kan de lezer zelf reconstrueren hoe de verbanden liggen en welke basis-filosofie aan de bedoelde Weense school ten grondslag lag: een meer experimenteel-fysiologische en -pathologische wetenschappelijke aanpak ook binnen de heelkunde. Groot belang hecht Veltheer aan het feit dat, naast medische voorkeuren, soepele contacten tussen Utrecht en Wenen mede mogelijk werden gemaakt door de door Billroth en Engelmann gedeelde interesse in muziek en hun connectie met Brahms.

In het centrale gedeelte van het boek komen de Utrechtse carrières van Billroths leerlingen aan de orde. Achtereenvolgens zwaaiden daar F. A. Salzer, A. von Eiselsberg, en A. Narath de scepter. Aan ieder wijdt Veltheer een hoofdstuk met een vrijwel identieke opbouw: een korte schets van de jeugd en opleiding van deze chirurgen wordt gevolgd door samenvattingen van hun publikaties voor vertrek naar Utrecht. Uit deze publikaties krijgt men een aardige indruk niet alleen van de algemene ontwikkelingen in chirurgische technieken in de laatste decennia van de vorige eeuw, maar meer specifiek van het werk in de Weense kliniek. Hierop volgt een beschrijving van het leven en werk van de individuele chirurgen in hun Utrechtse periode en een aanduiding van het verdere verloop van hun carrière nadat ze de Domstad vaarwel hadden gezegd. Wederom bieden de samenvattingen van de publikaties vanuit de Utrechtse kliniek een goede blik op het daar verrichte werk. Bovendien krijgt men uit de beschrijvingen van de individuele reacties van de Weners op de heelkundige faciliteiten in hun nieuwe werkomgeving een indruk van de verschillen die er in visies en mogelijkheden hebben bestaan tussen Wenen (en andere Duitstalige universiteiten) en Utrecht. Het duidelijkst wordt dat, daar waar het gaat om de gebrekkige klinische en laboratorium-ruimten. Wederom expliciteert Veltheer de verschillen iets te weinig.

In het laatste gedeelte van het boek worstelt de auteur met het begrip 'school'. Hoofdstuk acht bevat een serie biografische schetsen van de 34 geneeskundigen die in de besproken periode assistent aan de Utrechtse kliniek zijn geweest. De hierin verwerkte informatie is zeer nuttig, hoewel men van mening kan verschillen over de eraan verbonden conclusies. Op grond van het feit, dat van de elf assistenten die uiteindelijk chirurg werden, slechts twee opleidingsbevoegdheden kregen en omdat hij bij deze opleiders niet de 'uitgesproken filosofie' van de Weense kliniek aantreft, meent Veltheer het begrip 'Weense heelkundige school in Nederland' te moeten afzwakken. Het probleem met deze wat haastige conclusie is, dat niet voldoende duidelijk wordt op welk niveau het 'school'-begrip wordt gehanteerd: cognitief, praktisch, of organisatorisch.

Het boek wordt besloten met een computer-analyse van de meer dan 14.000 opnamen in de Utrechtse heelkundige kliniek van 1890 tot eind 1909, waarvan protocollen bewaard zijn gebleven. Diagnosefrequenties, geografische spreiding van het patiënten-bestand en verdeling van deze parameters per hoogleraar worden hier statistisch weergegeven. Per operatie-gebied beschrijft Veltheer hier de veranderingen in methoden, en concludeert, dat de 'Weense' invloed op de chirurgie in Utrecht het grootst is geweest bij de behandeling van congenitale heupdysplasie, schildklierafwijkingen, spleting van het gehemelte en levercirrhose. Dit hoofdstuk zou in de toekomst kunnen fungeren als ferme basis voor vergelijkend klinisch-historisch onderzoek.

Aangezien Veltheers fraai uitgevoerde proefschrift de vrucht is van jarenlange noeste arbeid in de tijd die de auteur restte van een drukke chirurgen-praktijk, is het niet verbazingwekkend dat zowel in de probleemstelling als in de voornamelijk descriptieve, inventariserende stijl van het boek vanaf de eerste pagina een grote loyaliteit ten aanzien van de heelkunde en haar

(huidige) beoefenaars doorklinkt. Dat het werk daardoor op een aantal plaatsen voor de niet in het medisch jargon ingevoerde, cultuur-historische lezer minder toegankelijk is geworden valt te betreuren, evenals het feit dat de auteur zich bij herhaling meent te moeten excuseren voor de in zijn ogen geringe actuele medische waarde van sommige publikaties van zijn protagonisten (zie bijvoorbeeld 163). Een aantal van de eerder vermelde kritiekpunten zou wellicht ondervangen zijn, indien de auteur iets meer gebruik had gemaakt van de vrij uitgebreide literatuur die de laatste jaren op het gebied van nationale stijlen in wetenschapsbeoefening het licht hebben gezien.

G. M. van Heteren

E. S. A. Bloemen, *Scientific Management in Nederland 1900-1930* (Dissertatie Leiden 1988, NEHA-reeks III; Amsterdam, NEHA, 1988, 234 blz., ISBN 90 71617 05 X).

Dit is een aantrekkelijke bedrijfshistorische studie die licht werpt op de Nederlandse variant van het *scientific management*. Wie vanuit eigen invalshoek met het fenomeen of vertegenwoordigers ervan in aanraking kwam, had moeite tot een waardering te komen. Bloemen geeft nu in deze oorspronkelijk als Leidse dissertatie bij C. P. Bertels verschenen publikatie een samenvattend beeld, zowel van zaken als personen. Terecht is het boek in de NEHA-reeks opgenomen. Het is helderen in afgewogen toon geschreven. Bij lezing komt de gedachte op dat de auteur iets aan zijn onderwerp heeft gehad voor de organisatie van zijn eigen wetenschappelijk werk, waarbij het begrip van doelmatigheid zich opdringt.

Het dient de duidelijkheid aan te geven wat het boek niet pretendeert. Dat is de historische ontwikkeling van de Nederlandse bedrijfsorganisatie te beschrijven. Gebrek aan voorstudies maakt dit onmogelijk. Bloemen licht uit het geheel het *scientific management* en concentreert zich op een tweetal vragen: wie hebben zich voorde verbreiding ervan sterk gemaakt en welke belangen vertegenwoordigden zij? Hieraan verbindt zich de vraag welke versie van het *scientific management* werd uitgedragen? Dit laatste is relevant omdat aan het werk van de grondlegger F. W. Taylor zich een menigte van interpretatie en opvatting heeft gehecht. Het *scientific-management* is als beweging de gebruikelijke weg gegaan van de orthodoxie van zijn stichter Taylor naar de vrijzinnigheid die alles wat theoretisch met het bedrijfsmanagement heeft te maken onder het *scientific management* doet vallen. Bloemen heeft zich de moeite kunnen besparen op zoek te gaan naar de 'zuivere' leer. In de plaats daarvan beschrijft de auteur de opvattingen van de Amerikaanse auteurs, waarbij ook het ideologische aspect niet ontbreekt, met name het *scientific management* als wapen van de kapitalisten.

In Europa (Frankrijk, Duitsland en Engeland) is het *scientific management* al voor de eerste wereldoorlog doorgedrongen.

Van een doorbraak is geen sprake, zelfs niet in de oorlog die toch organisatorisch zulke hoge eisen stelt. Als het al niet bij deze industriële naties geschiedt, wat kan men dan van Nederland verwachten? Inderdaad volgt ons land slechts langzaam en het kost moeite bij ons voor 1914 sporen aan te treffen van het *scientific management*. Zeker bestaat er aandacht voor de fabrieksorganisatie, voornamelijk in de machinijverheid, en is er belangstelling voor het Taylorsysteem als loonstelsel, maar het blijft marginaal. Evenmin vormt het Taylorisme een wezenlijk element in de sociale strijd. Pas tijdens de eerste wereldoorlog is het terrein enigszins rijp gemaakt door de drie auteurs over het Taylor-stelsel: Volmer, Van der Waerden en Van